



אסף הדני*

ביקורת ספרים: דניאל כהנמן -

"רציונליות, הוגנות, אושר - מבחר מאמרים"

משליכה על כך שיתכן כי עסקאות חליפין רבות אינן כדאיות כלל אם בחוננים אותן יותר לעומק גם אם המצב בשוק לא השתנה. עם זאת ייתכן כי ישנו חיזוק מסוים לתורתו של האייק שטען כי דירוג העדפותיהם של בני האדם לגבי משאבים הקיימים ורצונם להיות בעליהם הינו דבר כה מורכב (כפי שניתן להסיק מהניסוי הנזכר) וכה גמיש ונייד כי רק חלוקת משאבים באופן "למי המשאב שווה יותר" תוכל לגרום לשגשוג אמיתי בחברה כולה.

כמו כן ניתן לטעון ברוח הביקורת על תורתו של האייק כי עסקה שתבצע בצורה אינטואיטיבית אכן תשיא תועלת לשני הצדדים באופן נקודתי, אך ייתכן כי מאוחר

דוגמה משעשעת לכך היא אדם שהחל לסבול מכאבים במרפק מיד לאחר ששילם את דמי החברות במועדון טניס וממשיך לשחק בייסורים כדי להימנע מבזבז ההשקעה הכספית⁶ קשה להצביע על אושר גדול שגרמה החלטה מבחינת כדאיות כלכלית. אך שוב ניתן לטעון ברוח תורתו של האייק כי ההרגשה את סובייקטיבית ומה שנראה לשכל הישר אושר מפוקפק, אותו אדם שלקח את ההחלטה יתמלא באושר עילאי. לדעתי צמצום המרחקים בין שני המושגים הללו הוא תלוי מאוד בתרבות ובהכנתה, אך עניין זה ראוי לפיתוח בהזדמנות אחרת.

פרק 5 דן בשנאת הפסד ואפקט הבעלות כפי שריצ'רד תיילר⁷ הגדיר כעובדה שאנשים דורשים הרבה יותר תמורה ויתור על חפץ מאשר הם היו מוכנים לשלם כדי לרכוש. הניסויים המתוארים בפרק מצביעים על המסקנה שמצב יציב עדיף על מצב של אי-ודאות גם אם ישנה ייתכנות גבוהה לרווח גדול. בתת הפרק יש אף קשר לנושאים משפטיים: שיפוטם של הוגנות וצדק. החוקרים מראים כי רווחים לא ממומשים מכאיבים פחות מאשר דברים הנחשבים כהפסד. יותר מכך, גביית תשלום נוסף (שסביר כי יישפט כהפסד) נחשבת ללא הוגנת יותר מאשר ביטול הנחה (הפחתת רווח). בהשקפה זו מצדד השופט הולמס (כדומה לשופטים רבים) כשהוא מסביר את העיקרון באופן הבא:⁸ "הדבר בטבע נפשו של האדם, אם נהנית מדבר והשתמשת בו כבשלך במשך תקופת זמן ארוכה - יהא הדבר רכוש או דעה - הוא משתרש בהווייתך ואי אפשר לקרוע אותו מעליך מבלי שתתעורר כך תרעומת על המעשה ותנסה להגן על עצמך, תהא הדרך שבה הגיע הדבר לידיך אשר תהא. החוק אינו יכול לבקש לעצמו צידוק טוב יותר מאשר יצרו העמוקים ביותר של בן אנוש".

דוגמה טובה לכך קיימת בדיני החוזים. על פי המחקר שביצע כהנמן יש סיכוי רב יותר שצד שמפר חוזה יחוייב לקיימו בתנאים המקוריים אם פעולתו נעשתה על מנת לאפשר רווח בלתי צפוי מאשר אם היא נעשתה כדי להימנע מהפסד. פסק דין אינשטיין נ' אוסי⁹ מדגים זאת בדיון הישראלי. שם חייב בית המשפט העליון את המשיבים בסכום הרווח הבלתי צפוי שלהם עקב ההפרה עם המערערים ולמעשה העמיד את הנפגעים במצב לו קויים החוזה המקורי. לקראת שאינו בקיא ברז' הפסיכולוגיה הספר פותח דלת לעולם מסקרן ומאתגר, רוי פרדוקסים, שאלות ותופעות מעניינות.

1. דניאל כהנמן ועמיתים, "רציונליות, הוגנות, אושר - מבחר מאמרים", מיה בר הלל (עורכת) הוצאת אונ' חיפה וכתר, תשס"ה 2005, עמ' 61.
2. שם, עמ' 61.
3. פרופסור אדם סמית חיבר את הספר "עושר העמים" שהניח את התשתית הרעיונית לסחר חליפין ופירון העבודה. חי במאה ה-18 בסקוטלנד.
4. פרופ' פרידריך האייק 1899-1992 הוא חתן פרס נובל לכלכלה בשנת 1974 ובעל תואר דוקטור בשלושה תחומים: כלכלה, משפטים ומדעי המדינה. היה חבר באסכולת וינה שהשפיעה מאוד על הרעיונות הכלכליים של המאה העשרים והצדיקה אותה מבחינה פילוסופית היסטורית. הקים את אסכולת שיקגו שרעיונותיה הם הבסיס כיום לכלכלות המערב.
5. לעיל הערה 1, עמ' 84.
6. שם, עמ' 80.
7. ריצ'רד תיילר הוא כלכלן עמית מחקר של כהנמן והוא הראשון שהבין כי תורה פסיכולוגית יכולה להסביר אנמליות בכלכלה.
8. שם, עמ' 102.
9. רע"א 2371/01 אינשטיין נ' אוסי פ"ד (5) 787.

באסופת המאמרים של דניאל כהנמן המתורגמים לעברית בעריכתה של מיה בר הלל נפתח צוהר למחקר על קבלת החלטות, ההשפעות עליהן והמרכיבים הפסיכולוגיים של מקבלי החלטות. האם אנו מקבלים החלטות רציונליות? האם תמיד נשאף להשיא את תועלתנו האישית? כיצד אנו פועלים בתנאי אי ודאות?

דניאל כהנמן הוא ישראלי חתן פרס נובל לכלכלה לשנת 2002. באסופת מאמרים זו נמצא עיקר המחקר שזיכה את כהנמן בפרס נובל. פרק 8 בספר הינו המאמר אשר מבוסס על ההרצאה שנשא במעמד קבלת הפרס והוא חותם את סדרת המאמרים בפרקים 2-8 שנכתבו במהלך המחקר. עבודה זו נעשתה ברובה, יחד עם עמיתו עמוס טברסקי בארץ, ובאסופה אף מופיעים שני מאמרים שנכתבו ביחד עמו. ברם, דניאל כהנמן איננו כלכלן והוא אף מבקש להדגיש כי תחום המחקר שלו הוא בפסיכולוגיה ולא בכלכלה. כהנמן הוא הפסיכולוג השני הזוכה לפרס נובל בכלכלה (הראשון היה הרברט סימון בשנת 1978). הסדרה הראשונה של המאמרים (פרקים 2-8) שכאמור נחתמים במאמר המבוסס על הרצאת הנובל עוסקת בנושאי השיפוט והחלטות בתנאי אי-ודאות. בתחילת מחקרם, ניסו עמוס טברסקי ודניאל כהנמן להבין את מושג השיפוט ואת מרכיב החלטה. פרק 2 נכתב על שיפוט בתנאי אי ודאות ומראה דה-פקטו, על ידי מספר ניסויים מעניינים, כי אנו כבני אדם תבוניים ולעתים אף מתוחכמים, עדיין נוטים תכופות להיות מושפעים מאינטואיציה מוטעית תוך שאנו מתעלמים ממידע מוקדם שלנו או אפילו ממידע נקודתי. דוגמה נאה לכך שניתנת בספר מבהירה חוסר רגישות לגודל מדגם נתון. בניסוי שנעשה ניתנה השאלה הבאה ל-95% סטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטה:¹

בעיר מסוימת פועלים שני בתי חולים. בבית החולים הגדול נולדים כ-45 תינוקות ביום, ובבית החולים הקטן נולדים כ-15 תינוקות ליום. 50% מהתינוקות הם זכרים ו-50% הן נקבות. עם זאת האחוז המדויק משתנה מיום ליום. לפעמים גדול מ-50% ולפעמים קטן מכך. במשך שנה שלמה תיעד כל בית חולים את הימים שבהם יותר מ-60% מן התינוקות היו בנים זכרים. איזה בית חולים לדעתך רשם יותר ימים כאלו?

21 סטודנטים טענו כי הסטייה תהיה בבית החולים הגדול, 21 סטודנטים טענו

אנו כבני אדם תבוניים ולעתים אף מתוחכמים, עדיין נוטים תכופות להיות מושפעים מאינטואיציה מוטעית תוך שאנו מתעלמים ממידע מוקדם שלנו או אפילו ממידע נקודתי

כי הסטייה תהיה בבית החולים הקטן, 53 סטודנטים טענו כי הסטייה תהיה שווה בשני בתי החולים. התשובה הנכונה היא כי יש סיכוי כי הסטייה הגדולה יותר תהיה בבית החולים הקטן כיוון שמדגמו קטן יותר (15 מול 45) וכי למדגם גדול יותר יש סיכוי קטן יותר לסטות מה-50% (ההבדלים הם של פי שלושה). ניסוי זה הראה כי מושגים סטטיסטיים אולי מוכרים לנו היטב ואף ייתכן כי אנו משתמשים בהם כאשר אנו מופנים אליהם, אך הם קיימים פחות באינטואיציה הראשונית שלנו. פרק זה מתאר את הניסוי הנזכר ועוד ניסויים בתחומים אחרים על בסיס אותו הרעיון של טטיות אינטואיציה. מסקנה מעניינת נוספת מהניסויים שביצעו טברסקי וכהנמן היא כי אפילו חוקרים מנוסים מועדים לאותן הטיות כאשר הם חושבים בצורה אינטואיטיבית ויותר מכך גם חוקרי סטטיסטיקה עושים טעויות דומות בבעיות סבוכות יותר ושקופות פחות.²

בפרק 3 מציגים כהנמן וטברסקי שני מושגים שלכאורה נראה כי הם היינו הר והם ערך החוויה וערך החלטה. גם בתורתו של סמית³ ומאוחר יותר אצל האייק⁴ נקודת ההנחה הסמויה היא כי שני מושגים אלו חד הם. במאמר זה מנסים טברסקי וכהנמן להבחין בין שני המושגים הללו. ערך החלטה - התרומה של תוצאה צפויה למידת המשיכה או הרתיעה ממנה. ערך החוויה - מידת העונג או הכאב בחווית התוצאה.⁵ המאמר גם מנתח את אופן קבלת החלטה במצבים של בחירה עם סיכון מול מצבים של בחירה נטולת סיכון ואף מרחיב את הניתוח לנושא סחר חליפין.

יש חשיבות רבה להבחנה של הפרדה זו בהקשר לתורתם של סמית והאייק. ייתכן מאוד כי חוסר הבנה של פרטים בחברה לגבי השפעות האינטואיציה שלהם



* סטודנט למשפטים שנה ב'